

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DİN EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

YIL: 2004

SAYI: 14

Prof. Dr. Amiran KURTKAN BİLGİSEVEN,
Doç. Dr. Mehmet OKUYAN, Doç. Dr. Hasan ELİK,
Yrd. Doç. Dr. Ramazan KARAMAN, Prof. Dr. Yoshiko ODA,
Doç. Dr. Hamit ER, Yrd.Doç. Dr. Ali COŞKUN,
Dr. Aynur Uraler, Dr. Selahattin YILDIRIM

İSTANBUL ARALIK 2004

XVII. YÜZYIL OSMANLI MUHADDİSLERİ VE ESERLERİ

Dr. Selahattin YILDIRIM*

Abstract

The 17th Century Ottoman Tradition (Hadith) Scholars and Their Writings

There are some works which consider the Ottoman tradition scholars and their works. In these works, the 17th has been missed. But with this work, that miss will be completed. In this work, the biographies of the 17th scholars were given and then their works that are connected with hadith have been evaluated shortly.

In that period, it seems that approximately, there are thirty scholars and nearly more than fifty works of them. Most of them are sort of commentary of a hadith or two.

When we look through the social perspective, it could be said that, there is an increasing concern about hadith. The value of the works will be discovered with elaborate commentaries. That is why, that period is waiting for its researchers' interest.

Key words: 17th century, Ottoman, Tradition

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl sonlarına kadar siyasî açıdan sürekli olarak gelişmiş ve büyümüştür. XVII. yüzyıl ise, bu gelişim sürecinin yavaşlayarak durma noktasına, yüzyıl sonlarına doğru da gerileme sürecine girdiği bir dönemdir. Siyasal alandaki bu durumun bilimsel alanda da aynı olup olmadığı veya siyasî alandaki gerilemenin bilimsel alan ile ilişkisi incelenmeğe değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle dinî ilimler ve hadis alanında yapılan çalışmaların tespit ve tahlilinin yapılması, bu dönem ilim ehlinin ve halkın din anlayışını ortaya koymasına bakımından ayrı bir öneme sahiptir. XV-XVI ile XIX. yüzyıl Osmanlı hadis çalışmalarına dair

* Emekli Müftü

yaptığımız araştırmalarda, hadis faaliyetleri aydınlatılmış ve Osmanlı âlimlerinin hadis ilimlerinde kıymetli çalışmalar yaptığı ortaya konulmuştur.¹ Geriye kalan XVII. yüzyıldaki hadis çalışmalarının tespit ve tahlili de bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu araştırmamızda, hadis alanında eser vermiş Osmanlı müellifleri tespit edilmiş ve biyografileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra hadis ile ilgili eserleri zikredilmiş ve nüshası tespit edilenler hakkında ayrıntılı tahlil yapılmıştır.

Osmanlı ulemâsına ait bir çok anonim eser mevcuttur. Buna ilaveten hadis ilmi alanında yapılmış olan bir çok çalışmanın müellifi de halen belirsizliğini korumaktadır. Bu durum, Osmanlı ulemâsının çalışmalarını derli toplu biçimde değerlendirebilmenin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

Bu dönemdeki hadis çalışmalarının nitelik ve niceliğinin doğru anlaşılabilmesi için, öncelikle Osmanlı medreselerinin yapısının iyi kavranılması gerekir. Ayrıca, XVI. yüzyıldaki çalışmaların tetkikinin yanısıra toplumun sosyal, siyasî ve kültürel panoramasına vakıf olmak oldukça önem arz etmektedir.

Bir çok yazar, XV-XVI. yüzyılların Osmanlı medreselerinin ikbâl devri, XVI. asır sonlarının ise inhitât devrinin başlangıcı olduğunda hem fikirdir.² Bu genel tespitin hadis ilimleri açısından da haklılık payı taşıdığına kuşku yoktur. Çünkü, Osmanlı medreseleri konu edildiğinde ihtisas medreselerinin bu çerçevede "dâruhadis"lerin önemli bir yere sahip olduğu gözlenir. Osmanlılar'da ilk dâruhadis, I. Murad devrinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'te inşa ettirilmiştir.³ XVI. yüzyılda dâruhadislerin sayısının arttığı görülmektedir. Dâruhadislerde rivâyet, dirâyet, isnad, terâcim-i ahvâl ve tenkîd-i ahvâl-i rivâyete dair konular okutulur ve hadisler senedleriyle beraber ezberlettirilirdi. Dâruhadislerde talebe olabilmek için umumî medreseleri bitirmiş veya söz konusu kurumda ders takip edebilecek kadar tahsil

¹ "Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri- XV-XVI. Asırlar" adı altında tarafımızdan gerçekleştirilmiş olan doktora çalışması ile XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı toplumunda yetişmiş olan hadis âlimleri ve eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyılda yetişmiş ve hadis ilmi alanında eserler vermiş olan Osmanlı âlimleri ise "XIX. Yüzyıl Osmanlı Muhaddisleri ve Eserleri" adlı makalemizde ele alınmış ve tahlil edilmiştir. (bk. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, s.13, ss. 263-315). XVIII. yüzyıl Osmanlı muhaddisleri ve eserleri alanındaki araştırmalarımız devam etmektedir. Bu asırdaki muhaddisler ve eserleri ile bir sonraki asır olan XIX. yüzyıl muhaddisleri ve eserlerinin mukayesesi için (bk. *age*, s.267-268.)

² Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 19.

³ Cahit Baltacı, *Age*, s. 20.

görmüş olmak gerekiyordu.⁴

Dârulhadislerin müderrislerine, hadisle meşguliyetlerinden dolayı “muhaddis” veya “müderris” denilirdi.⁵ Ancak buradaki “muhaddis” ünvanını, bir hadis usulü terimi olan “muhaddis” kavramıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü hadis usulünde “muhaddis” denilince senedleri, illetleri, senedde adı geçen râvîleri, isnadın ‘âlî ve nâzil olanını bilen, çok sayıda hadis ezberleyen, *Kütüb-i sitte*’yi, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini, Beyhakî’nin *Sünen*’ini, Taberî’nin *Mu’cem*’ini ve ayrıca bin tane hadis cüzü’nü dinlemiş olan kimse⁶ kastedilir. Hâlbuki “muhaddis” olarak nitelendirilen bir çok Osmanlı âliminin bu vasıfları hâiz olduğunu söylemek mümkün değildir.

İlk dönemlerde dârulhadislere büyük önem verilmiştir. İstanbul’da bulunan Süleymaniye Dârulhadisi, zamanın öğretim müesseseleri içinde en yüksek seviyeyi temsil ediyordu. Bu müessesenin müderrisine günde 100 akçe ödenirken, aynı Süleymaniye medresesi’nin müderrislerine 60’ar akçe verilmekteydi. Haftanın belli günlerinde toplu halde şeyhülislâmı ziyarete gittiklerinde dârulhadis müderrisi diğer müderrislerin hepsinin önünde bulunuyordu.⁷ Bununla beraber, diğer medreselerde hadis de okutulduğunu hatırlamak gerekir. Aynı şekilde hadis tedrisatı için kurulmuş olan dârulhadislere, diğer ilimlerin de girdiği görülmektedir.⁸ Fakat başlangıçta dârulhadislere verilen bu önemin daha sonra sürdürülemediği görülmektedir. Edirne’de II. Bayezid tarafından yaptırılan küçük, tek kubbeli ve vaktiyle çok meşhur olan dârulhadisin sonradan cami olarak kullanılması, bu gelişmenin tipik yansımalarından biridir.⁹

Osmanlı medreselerinde okutulan hadis kitaplarının bir özelliği, *Kütüb-i sitte*’yi kapsıyor olmasıdır. Bu, sağlam kaynaklara dayanılması açısından önem taşımaktadır. Okutulan diğer kitaplar ise, Sağâni’nin *Kütüb-i sitte*’den derlediği *Meşâriku’l-Envâr*’ı ile Begavî’nin *Buharî* ve *Müslim*’den aktardığı hadislerden oluşan *Mesâbihü’s-Sünne*’sidir. Doğal olarak, İmam Malik’in *Muvatta*’ı ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin ihmal edilmiş olması ciddi bir eksikliklerdir.

Osmanlı medreselerindeki hadis öğretiminin XVI. ve XVII. yüzyılda yapılan hadis çalışmalarını derinden etkilediği görülmektedir. *Meşâriku’l-Envâr* ile *Mesâbihü’s-Sünne*’ye çok sayıda şerh ve haşiye yazılmış olması,

⁴ Cahit Baltacı, *Age*, s. 21.

⁵ Cahit Baltacı, *Age*, s. 21

⁶ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları* (Çev. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1981, ss. 59-60.

⁷ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 14.

⁸ Bilge, *age*, s. 45.

⁹ Bilge, *age*, s. 14.

bu etkinin göstergesidir. Böylece özgünlük kaybolmakta, genelde fasit bir daire etrafında tekrara düştüğü görülmektedir. Ancak, bir veya birkaç hadis üzerine yapılan yorum çalışmaları bundan istisna tutulabilir. Mesela XVI. yüzyıl âlimlerinden Kemal Paşazâde'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Seuhbirukum..." diye başlayan hadisi için şerh yazdığı görülmektedir. Yine belirli konular etrafında yapılan bazı hadis çalışmaları bu kısır döngüyü kırar niteliktedir. Mesela yine bir XVI. yüzyıl âlimi olan Nureddinzâde Mustafa Muslihuddin'in ferâizu'l-cihâd konulu bir çalışma yaptığı ve bu araştırmasında *Muvatta*'dan da yararlandığı görülmektedir. Yine İmam Birgivi'nin de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden yararlanmış olması dikkat çekmektedir.

Osmanlı'da hadis çalışmalarına asıl zenginlik ve dinamizm kazandıran hususun "kırk hadis" derlemeleri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çok değerli "kırk hadis" derlemelerinin yanı sıra, sırf "kolay ezberlemeye" önem veren ve Hz. Peygamber'in müjdesine nail olma arzusu dışında ilmi bir heyecan taşımayan alelâde çalışmaların sayısı da az değildir.¹⁰ Böylesi çalışmalarda sıkça yalnız sahabî ravîye atıfta bulunulduğu, bazen onun da ihmal edildiği görülmektedir.

XVII. yüzyıldaki hadis çalışmalarını etkileyen diğer bir etken, bu yüzyılın sosyal, siyasî ve kültürel yapısıdır. "Cihad" alanında yaşanan lakaytlığın, kimi âlimlerin bu konuda araştırma yapmasına neden olduğu görülebilmektedir.¹¹ Öte yandan, bu yüzyılda yaşanan sosyal ve siyasî sorunların kimi çevreleri sorumlu aramaya, bunun sonucu olarak "sünnet" ve "bid'at" kavramları üzerinde yeniden düşünmeye sevk ettiği görülmektedir. Fakat sosyal

¹⁰ Kırk hadislerle ilgili literatür gözden geçirildiğinde te'lif gerekçelerine dair bir fikir edinmek mümkündür. Bir kısmı hariç bu alanda eser vermiş olanların hemen tamamı yaptıkları çalışmaların gerekçesine vurgu yapmışlardır. Bunların başında Hz. Peygamber'in "Ümmetim içinde din emirlerine dair kırk hadis ezberleyeni Allah Teâlâ fakihler ve âlimler zümresi arasında haşreder." mealindeki hadisin müjdesine nail olma arzusu gelmektedir. Sırf bu müjdeye nail olmak için Osmanlı âlimlerinden Cebbar zâde Mehmed Arif Bey (v. 1339/1920) *Teracim-i ahvali's-sahabe* (yazma nüshası Hacı-Selim Ağa Ktp., Hüdâî kısmı, 180 numarada kayıtlı bulunan altı ciltlik eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup müellif nüshasıdır. Bunlardan birinci cilt 76 varak, ikinci cilt 113 varak, üç ve dördüncü ciltler birarada 62 varak, beşinci cilt 20 varak ve altıncı cilt 60 varaktan oluşmaktadır. Eser h harfinin Harise isimli sahabîlerine kadar getirilmiş ve burada kesilmiştir.) adlı eserine hadis-i erbain şerhi adını vermiş, eseri görme imkânına sahip olmayanlarda sahabe ile ilgili bir tabakat kitabı olan bu çalışmayı kırk hadis derlemeleri arasında gösterme yanlısına düşmüşlerdir (bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 39; Ayrıca bk. A. Kadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk hadis*, s. 284)

¹¹ Cihad konusunda birçok Osmanlı âlimi te'lif, tercüme ve ihtisar türünden eser vermiştir. Kırk civarında olan bu eserlerin tamamına yakını duraklama dönemine aittir. Cihad konusunun duraklama döneminde daha fazla işlenmiş olmasının sebebi, Osmanlı'nın bu dönemde askerî ve siyasî tazyik ve baskılara daha çok maruz kalması olmalıdır. Bu alandaki çalışmaları ayrı bir makale konusu olarak ele alacağımız için bu kısa açıklama ile yetiniyoruz.

ve siyasî alanlardaki inhitatın ilmî alanda da yaşanmakta olduğu dikkate alınır, böylesi tepkilerin ilmî seviyesi ve ciddiyetinin ne olabileceği kolayca tahmin edilebilir. Sivasîler ile Kadızâdeliler arasında yaşanan tartışma bu açıdan oldukça ilginçtir ve XVII. yüzyıla damgasını vurmuştur. Tartışmanın odağında “bid’at” kavramı yer aldığı için hadis âlimlerinin bu noktada önemli bir misyona sahip olduğu açıktır. Kadızâde Mehmed Efendi, özellikle İmam Birgivi’nin şöhretinden istifade için, onun *Tarikat-ı Muhammediyye*’sine atıfta bulunmaktaydı. Buna karşılık tasavvuf erbabı olan bazı âlimler, İmam Birgivi’nin kitabındaki bazı hadislerin uydurma olduğunu söyleyip aleyhte yazmaya başladılar. Buna karşılık Kadızâdeliler, bunları söyleyenler hakkında Şeyhülislâm Behayî Efendi’den katil fetvası almak istediler. Bu fetvayı alamadılarsa da, Saray’ın ve Sadrazam’ın desteğini alarak *Tarikat-ı Muhammediyye* aleyhinde konuşup yazmayı yasaklattılar.¹²

Buraya kadar ana hatlarına işaret ettiğimiz genel çerçevenin, XVII. yüzyıldaki hadis çalışmalarının nitelik ve niceliğinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ŞAHISLAR VE ESERLERİ

1. Dursunzâde Abdullah Feyzî (ö. 1019/1610)

Meşhur hattatlardandır. Özellikle talik ve celî dalında mahir bir sanatkarı ve aynı zamanda önde gelen ediblerdendi. Babası müderristi. Eğitimini tamamladıktan sonra Kudüs, Bağdad ve Eyüb kazaları mutasarrıflığı görevlerini yürütmüştür. Üsküdar kadısı iken “Kıldı Abdullah Efendi yerini dâr-ı bekâ” mısramının delaleti olan 1019/1610 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Kabri Fatih civarındaki Kadı Çeşmesi’nin yanında bulunan Âbid Çelebi Mescidi haziresindedir.¹³

Eserleri

a. *Tuhfetü’l-Hasnâ fi’ş-Şerhi alâ Mieti Hadis min Meşârik*¹⁴: *Meşâriku’l-Envâr*’dan seçilmiş 100 hadisin Arapça olarak şerhidir. Müellif eserini, Edirne’deki İbrahim Paşa Medresesi’nde tedrise başladığı zaman yazmıştır. Eser kısmen Arapça ve kısmen de Türkçe’dir.

Eserde hadisler önce şerh edilmiş, daha sonra da istinbat edilen hüküm-

¹² Kerim Kara, *Karabaş Veli: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İstanbul 2003, ss. 50-51.

¹³ Hayatı için bk. Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatın*, ss. 273-274; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 348.

¹⁴ Yazma nüshaları: Beyazıt Ktp.-Beyazıt Blm. 1226; Kayseri Raşid Efendi Ktp.-Raşid Efendi Eki 166/1 (vr. 1a-110a).

ler zikredilmiştir.

b. Dürretü'l-Beyzâ Mülhâkatün bi't-Tuhfeti'l-Hasnâ: Yukarıdaki esere ilave olmak üzere, *Meşâriku'l-Envâr*'dan "selam" konusunda seçilmiş sekiz hadisin şerhini ihtiva etmektedir.

c. et-Tuhfetü'l-Hasnâ fî Tercümeti Meşâriki'l-Envâr: Meşâriki'l-Envâr'ın Türkçe tercümesidir.

2. Feyzi Kefevî (ö. 1025/1614)

Tam adı Haydarzâde Feyzi Kefevî olup künyesi Ebü'l-Feyz'dir. Aslen Kırım'ın Kefe bölgesindedir. Doğum tarihi, gençliği ve yetişme tarzı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Divan şairleri arasında yer alan Kefevî tasavvuf alanında şöhret kazanmış olmakla birlikte hadis, fıkıh ve tarih konularında verdiği eserlerden hareketle onun çok yönlü bir âlim olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵

Eserleri

1. *Ravzatü'l-Ubbâd*¹⁶: Bir kırk hadis derleme ve şerhi olan eser geniş muhtevaya sahip olup mesnevî nazım türü ile kaleme alınmıştır. Hadisler uzunca 7-8 beyit kadar manzûm şekilde tercüme ve şerh edilmiştir. Eserin dili Türkçe'dir. Şerhin arkasından nasihat, hikâye ve münacât kısmı yer almaktadır. Zikir, ibadet, ahlâk, zühd, tevekkül ve amel konularının ele alındığı eser didaktik niteliktedir.¹⁷

3. İmâm-ı Sultânî Mustafa Safî Efendi (ö. 1025/1616)

Adı Mustafa b. İbrahim, mahlası Sâfi'dir. Makedonya'da Kastoria yakınında yer alan Krupışta'da doğmuştur. Tarihçi, ilim adamı ve Nakşibendî tarikatı müntesibidir. Bursa'da imamlık yapmış, daha sonra İstanbul'a giderek burada yeni yapılmış olan Cerrah Mehmed Paşa Camii'ne 1010/1601 tarihinde imam oldu. 1015/1606 tarihinde sultan imamı oldu. 1024/1615'te Anadolu kadiaskerliğine tayin edildi. Zilhicce 1025 (Aralık 1616) tarihinde vefat etti.¹⁸

¹⁵ Hayatı için bk. Feyzi Kefevî, *Hadâiku'l-Ahyâr fî Hakâiki'l-Ahbâr*, Süleymaniye Ktp.-Reşid Efendi, 553, vr. 2b; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 281; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 60-61; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, IX, 276; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, III, 216.

¹⁶ Yazma nüshası: Süleymaniye Ktp.Reşit Efendi, 137 (vr. 1b-94a).

¹⁷ Eserin tanıtımı için bk. H. Kamil Yılmaz, *age*, s. 80; Selahattin Yıldırım, *age*, ss.128-129.

¹⁸ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 80; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 383; Ayvansarayî *Hadikatü'l-Cevami*, I, 71; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara

Eserleri

a. *Tercüme-i İsti'âb*: İbn Abdilber en-Nemerî'ye (ö. 463/1071) ait olup 4500 sahabînin tercüme-i hâlini içeren *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* isimindeki eserin Türkçe'ye tercümesidir. Mustafa Sâfi Efendi, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine bu eseri tercüme etmeye başlamış, ancak "hâ" harfine geldiğinde hükümdarın vefat etmesiyle tercümeyi bırakmıştır.¹⁹

b. *Vesiletü'l-Vusûl ila Mahabbeti'r-Resûl*²⁰: Padişahın, Sâfi'nin muhtelif meclislerde okuduğu gazel, kaside vb. kıt'aları yeterli görmeyip bayram armağanı olarak güzel bir risale beklediğini ifade etmesi üzerine Sâfi, Hz. Peygamber'in muhtelif özelliklerini anlatan bu risaleyi 1023/1616 yılında telif ederek padişaha sunmuştur.

Bir mukaddime, on dört fasıl bir hâtimedden oluşan eserin ilk yedi faslı, şemail konuları olmakla birlikte peygamber sevgisiyle ilgili olan yönlerine temas edilmiştir. Müteakip yedi fasılda, risalenin asıl mevzuunu teşkil eden mehabbetü'r-rasûl meseleleri üzerinde durulmuş ve Kadı İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı esas alınarak işlenmiştir. Özellikle bid'atler konusunda, yaşadığı toplumdan çarpıcı örnekler vermesi, o dönemdeki toplumsal hayata ışık tutması bakımından önemlidir.²¹

c. *Mir'âtu's-safâ fî Hilyeti'n-Nebiyyi'l-Mustafâ*: Eserin mevcûdiyetini *Vesiletü'l-vusûl*'den öğrenmekteyiz. Sâfi şemail konusunda kaleme aldığı bu eser ve içindeki rivayetler hakkında "... *ashâb-ı güzînden rivâyet olunup bu fakîr cümle-i kütüb-i mu'tebereden cem' ve lisân-ı Türki ile tefsîr idüp ve bundan akdem Mir'âtu's-safâ fî hilyeti'n-Nebiyyi'l-Mustafâ nâm bir risâle metâvîsinde derc idüp isneteyn ve 'ısrîn ve elf târîhinde vâkı' olan 'id-i edhâda pâ-yi taht-ı Edirne'de manzar-ı âliyi-pâdişâhîye ref' etmiştir.*" demektedir. Edirne Selimiye Kütüphanesi Kataloğu'nda adı geçmekte ise de söz konusu nüsha şu an mevcut değildir.²²

4. Taşkoprîzâde Mehmed Kemâleddin (ö. 1030/1622)

Asıl adı Mehmed, lakâbı Kemaleddin, mahlası Kemâl'dir. Taşkoprîzâde

1982, s. 161-162; İbrahim Hakkı İnal, *Mustafa Sâfi ve Vesiletü'l-Vusûl İla Mahabbeti'r-Resûl Adlı Risalesi —Edisyon Kritik—*, s. 9 vd., İstanbul 1993 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹⁹ *Osmanlı Müellifleri*, I, 347-348. Mehmed Tahir, *el-İstî'âb* adlı eseri yanlışlıkla Ebû Nuaym el-İsfahânî'ye (ö. 463/1021) nispet etmektedir. Halbuki Ebû Nuaym'ın konu ile ilgili çalışması *Ma'rifetü's-Sahâbe* adını taşımaktadır (Bk. Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, 203). Tercümenin bazı nüshaları: Nuruosmaniye Ktp. 723; Üniversite Ktp. 1549, 3217.

²⁰ Yazma nüshası: Süleymaniye Ktp.-Reşid Efendi 169.

²¹ Bk. İ. Hakkı İnal, *age*, s. 24

²² İ. Hakkı İnal, *age*, s. 18.

Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) oğludur. 959/1552 yılında İstanbul'da doğdu ve burada yetişti. İlk bilgilerini babasından aldıktan sonra Ebussuûd Efendi başta olmak üzere devrinin meşhur simalarından aklî ve naklî ilimleri okuyarak tahsilini tamamladı. 976/1568'de mülazim²³ oldu ve mülazemetten sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra kaza hizmetine girdi. Muhtelif şehirlerde kadılık yaptıktan sonra Rumeli kadıaskerliğine yükseldi. Sultan II. Osman'ın 1030/1620'de başlattığı Lehistan seferine iştirak etti. Ancak rahatsızlanarak geri dönüşte İsakça'da vefat etti. Cenazesi deniz yolu ile İstanbul'a getirilerek Aşık Paşa Mescidi'nin kabristanına defnedildi.²⁴

Eserleri

a. *Miskiyyetü'l-Hitâm fi Ehâdis-i Seyyidi'l-Enâm*²⁵: Manzum ve mensur karışık kırk hadis tercüme ve şerhidir. Mukaddimede müellifin verdiği bilgiye göre, Anadolu kadıaskerliği görevinden ayrıldıktan sonra, dönemin padişahı Sultan I. Ahmed, bir Farsça kırk hadis tercümesi göndererek bunu Türkçe'ye tercüme etmesini istemiştir. Kemâleddin Efendi bu görevi kabul ederek tercümeye başlamıştır. Fakat, söz konusu eserin müellifinin Şîî olduğunu, bu nedenle Hz. Ali'nin faziletine dair rivâyetleri de esere dahil ettiğini, ayrıca mevzû hadislere yer verdiğini anlamış ve durumdan padişahı haberdar etmiştir. Padişah da sadece sahih olanları tercüme etmesini istemiş, Taşköprizâde de bunlardan en sıhhatli olanlarını seçmiş, ayrıca *Kütüb-i sitte* ve diğer hadis kitaplarını tarayarak Çehâr-ı Yâr-ı Güzîn hakkında bulduğu kırk hadisi almış ve şerh ederek padişaha arz etmiştir.

b. *Tercüme-i Risâle-i Aliyye*²⁶: Eser, İranlı müfessir, sûfi ve şair olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 910/1504-1505) *Risâle-i Aliyye fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* isimli kırk hadis şerhinin Türkçe tercümesidir. Taşköprizâde'nin

²³ Bir medrese talebesi, en alt seviyeden başlayarak müteaddit hocalardan derslerini gördükten sonra Sahn-ı Seman veya Süleymaniye Medreselerine devam eder ve burayı tamamladıktan sonra kendisine müderrislik yapabileceğine dair icazetname verilirdi. Ulemâdan pâye alanlar, bu durumdaki talebeleri kanunların izin verdiği kadıyla kendilerine yardımcı olarak alırlardı. Müderris namzedi olan bu talebeye mülazim, bu sisteme de mülazemet adı verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984, ss. 45-53.

²⁴ Hayatı için bk. Atâî, *Hadâik*, s. 614; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn*, II,271; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 347; Katip Çelebi, *Fezleke*, I,382; Şemseddin Sâmî, *Kamûsu'l-A'lam*, V, 3882; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 80; *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 476; Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara 1982, s. 164-166.

²⁵ Süleymaniye Ktp.Fatih 5427 (vr. 171b-185b)'de kayıtlı bulunan eser müellif henüz hayatta iken 1021/1612 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin diğer nüshası için bk. Süleymaniye Ktp.-Şehid Ali Paşa, 416. 32 varaktan oluşan bu nüsha, 1037/1627 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu kırk hadis tercüme ve şerh ilk defa Abdülkadir Karahan tarafından tesbit edilerek tanıtılmıştır (*İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 224-229). Ayrıca bk. Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, s. 131-132.

²⁶ Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp.-Hekimoğlu, 605; Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü, 185.

girişte verdiği bilgiye göre, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin bu eseri, yöneticilerin sahip olması gereken güzel ahlak ve âdabla ilgili şeriatın ahkâmına uygun kırk hadis ve onların şerhinden ibaret bir çalışmadır. Eser Şemseddin Ebü'l-Meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakîb'e ithaf edilmiş ve "vasl" adını verdiği beş bölüm üzere tertip edilmiştir. Her bölümde bir hadis kaydedilmiş, bu hadis de âyet ve hadisler yanında bazı nükte, hikâye ve şiirlerle izah edilmiştir. Kemâleddin Efendi, Vâizi'nin bu eserinin Osmanlı ülkesinde şöhret bulduğunu ancak Farsça'ya âşinâ olmayan kimselerin istifade edemediğini, istek üzerine kendisinin bu eseri Rum Dili'ne (Türkçe) çevirdiğini kaydetmektedir.

Tercüme Sultan I. Ahmed'in vezîriazamı Murad Paşa'ya takdim edilmiştir.

c. *Tercüme-i İstî'âb*²⁷: Daha önce İmâm-ı Sultânî Mustafa Sâfi Efendi'nin (ö. 1025/1616) başlayıp da "hâ" harfinde bıraktığı *el-İstîâb* tercümesinin devamıdır. Mehmed Kemâleddin Efendi tercümeyi, "hâ" harfinden başlayarak "râ" harfinin yarısına kadar sürdürebilmiştir.

Tercüme, bir başka eserin devamı olmakla birlikte Mehmed Kemâleddin Efendi uzun bir mukaddime ile tercümesine başlamıştır. Kemaleddin Efendi tercümesinde Aziz Mahmud Hüdâyî hazretleri ile ilgili olarak, "Azîzimiz ve müridimiz Kutbu'l-âfâk... Üsküdârî Mahmud Efendi hazretlerinin hizmet-i aliyyelerine vâsıl bi-hamdihî terbiye ve irşadlarından nice ahvâle nâil..." olduğunu bildirmektedir. Hatta eserin Nuruosmaniye nüshasının zahriye sayfasında Aziz Mahmud Efendi'nin kendi eliyle yazdığı belirtilen, "Allah, Seyyidü'l-enâm aleyhisselâtu vesselâm hürmetine güzel bir şekilde tamamlamayı kolaylaştırın. el-Fakîr Mahmûd." anlamında bir Arapça ibare yer almaktadır. Bu da gösteriyor ki, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin terbiyesinde bulunan Mehmed Kemâleddin, şeyhinin duâsını alarak ve teberrüken bu imzayı attırarak tercümeyle başlamıştır.

5. Altıparmak Mehmed Efendi (ö. 1033/1623-24)²⁸

Üsküp'te doğdu. Babası Mekke ve Medine kadılıklarında bulunmuş olan Mehmed Efendi'dir. Çıkrıkçızâde lakabıyla tanınmış olsa da daha çok Altıparmak lakabıyla şöhret bulmuştur. Tahsil hayatının ilk yıllarını Üs-

²⁷ Yazma nüshaları: Nuruosmaniye Ktp., 723; İstanbul Üniversitesi Ktp., T.1549; T. 3217.

²⁸ Hayatı için bk. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1723-1724, 1976; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 261; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, 148-149; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 212-213, "Altı Parmak Mehmed Efendi", *SR*, sy. 19 (201), s. 36; Özege, *Katalog*, III, 985; *Türk Ansiklopedisi*, II, 221; Brockelmann, *GAL*, II,590; *Suppl.*, II, 661; Adnan Karaismailoğlu, "Altı Parmak Mehmed Efendi", *DİA*, II,542; *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s.342-391.

küp'te tamamlamış, daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Burada Fatih Camii'nde vaazlar verdi ve çeşitli dersler okuttu. İstanbul'da uzun süre bu hizmetleri yürüttükten sonra Kahire'ye yerleşti ve orada vefat etti. Kendi adına yaptırdığı caminin avlusuna defnedildi.

Eseri

*Delail-i Nübüvveti Muahammedî ve Şemal-i Fütüvveti Ahmedî*²⁹: Altıparmak Mehmed Efendi'nin bu eseri kendi telifi değildir. Önsözde belirttiğine göre o, Muînüddîn olarak bilinen Heratlı bir âlimin Farsça olarak kaleme aldığı *Mi'racü'n-Nübüvve* isimli eserini tercüme etmiştir. Yine önsözde eserindeki dilin sade olması, avam ve havastan herkesin istifade edeceği ve anlayacağı bir üslupta olması için özen göstereceğini belirten Altıparmak'ın bu eserinde dikkat çeken önemli bir husus, eserini devlet adamlarından herhangi bir kimseye ithaf etmemiş olmasıdır. O, böyle bir adetini olduğunu, herkesin eserini padişaha veya devlet adamlarından birine ithaf ettiğini belirttikten sonra kendisi böyle hareket etmeyeceğini ve eserini şefaatine nail olmak maksadıyla Hz. Peygamber'e ithaf edeceğini belirtmektedir.

Eser, asıl kitap olan *Mi'racü'n-Nübüvve*'deki plan ve kısımlar aynen korunarak tercüme edilmiştir. Mukaddime, dört rükün ve hatime eserin ana bölümleridir. Bu bölümler çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır. Mukaddimedeki övgüler, yalvarışlar, vasıflar ve Hz. Peygamber'e salavat getirme konuları işlenmiştir. Birinci rükünde Hz. Peygamber'in nurunun Hz. Amine'ye gelinceye kadar peygamberler arasında intikal ettiğine, ikinci rükünde doğumundan peygamber oluşuna kadar geçen olaylara, üçüncü rükünde vahyin inişi, mirac ve hicretin gerçekleşmesine, dördüncü rükünde hicretten vefatına kadarki hayatına değinilmektedir. Hatimede ise muteber kitaplarda zikredilmiş olan mucizelerinden bahsedilmiştir.

6. Sadruddinzâde Muhammed Emin (ö. 1036/1626)

Tam adı Muhammed Emîn b. Sadruddîn Şîrvânî'dir. Mollazâde olarak da tanınmaktadır. Tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Şîrvan'da doğduğu bilinmekte ise de doğum tarihi belli değildir. Babası Sadruddin Efendi, zahirî ve batınî ilimleri bilen bir âlim olması sebebiyle Muhammed Emîn Efendi babası tarafından zahirî ve batınî ilimlerle yetiştirilmiştir. Tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra bir müddet burada müderrislik yapıp Diyarbakır'a, oradan da İstanbul'a geçmiştir. Sahn müderrisliği, Mekke ve Halep

²⁹ Eserin İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan bir kaç şunlardır: Süleymaniye Ktp. Hamidiye, 925. Tanıtımda esas aldığımız nüsha bu olup 456 varaktan oluşmaktadır. 1096/1684 tarihinde Sebilcizâde olarak meşhur olan Mustafa b. Rıdvan isimli biri tarafından istinsah edilmiştir.; Ay. Ktp., Laleli, 2038; Ay. Ktp., Çelebi Abdullah, 241.

kadılıkları görevlerinin ardından tekrar İstanbul'da tadrise başladı. 3 Zilhicce 1036/1626 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Vasiyeti üzere Üsküdar'a defnedildi.³⁰

Eserleri

a. *Şerhu Hadisi "İzâ katele ehadüküm fe'lyectenibi'l-veche fe-innellâhe haleka Âdeme alâ sûretihî"*³¹: Sened zikretmeden hadisi hemen Hz. Peygamber'e nisbet ederek söze başlayan müellif bu hadisin müteşabih hadislerden olduğunu hatırlattıktan sonra açıklanması gerektiğine işaret etmiş ve izahlara geçmiştir. Daha çok felsefi bir izah metodu benimsemiş olan Sadruddinzâde sözü edilen hadisin muhtevâsından hareketle insanın kendisini tanımakla Rabbini de bilmesi ve bulması gerektiği sonucuna varmaktadır.

b. *Şerhu Hadisi "Mâ beyne beytî ve kabrî ravzatün min riyâzi'l-cenneh"*³²: Arapça olarak kaleme alınmış olan risalenin girişinde müellif söz konusu hadisin zahirî açıdan birtakım müşkiller içerdiğini ve gramer kurallarına uymadığını söylemiş, bundan dolayı kendisini bu hadise vermiş ve uzun araştırmalardan sonra buradaki müşkili gördüğünü söylemiştir. Yaklaşık 5 varaktan oluşan risalede bu hadis değişik gramer kaide ve kuralları işletilerek üç çözüm yoluyla ele alınmıştır. Risale içinde âyetlerden, hadislerden ve şiirlerden bir çok delil getirilmiş ve bunlarla istişhad edilmiştir.

Müellif eserini Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir.

7. Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey (ö. 1039/1630)

Şâhî mahlasıyla tanınan Mehmed Şâhî Bey, Okçuzâde Mehmed Paşa'nın oğludur. İyi bir medrese eğitimi almış olan Okçuzâde, devlet teşkilatında çeşitli görevler ifa etmiştir. Bunlar arasında tezkirecibaşılık, nişancılık, Mısır defterdarlığı, sancak beyliği ve terkî-i divân-ı sih yer almaktadır. Mehmed Şâhî Bey her ne kadar şair olarak bilinmekte ise de, daha çok nesir türü yazılarıyla dikkat çekmiştir. Kaynaklar onu meşhur münşîler arasında saymaktadır.³³

³⁰ Hayatı için bk. Atâî, *Hadniü'l-Hakaik*, İstanbul 1989, s. 712; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, 403; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 275; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 23; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, IX, 74; Adil Nüveyhid, *Mucemü'l-Mefesirîn*, Beyrut 1983, II, 495-496; Ömer Çelik, *Muhammed Emin b. Sadruddin Şirvanî'nin Hayatı ve Fetih Süresi Tefsirinin Tahkiki*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991ss. 9-13.

³¹ Yazma nüshası: Süleymaniye, Ktp., Esad Efendi 1143 (vr. 115b-116a).

³² Yazma nüshası: Süleymaniye Ktp.-Lala İsmail 703 (vr. 121b-126a).

³³ Hayatı için bk. Kafzâde, *Zübdetü'l-Eş'âr*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2726, vr. 79a; Katip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1287, II, 127; Atâî, *Hadâik*, s. 730-731; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 153; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 276; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 78; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, XI, 212-213; *Gal*, II, 430; *Suppl*, II, 640.

Eserleri

*a. Ahsenü'l-Hadis.*³⁴ Matbu olan bu kırk hadis derlemesinde, oldukça uzun tuttuğu mukaddimede eserinin te'lif sebebi hakkında bilgi sunması yanında şeyhi Aziz Mahmud Hüdâî'ye (ö. 1038/1628) övgüye de yer vermiş olan müellif, geniş bir şerh ortaya koymuştur. Seçilen hadislerde konu birliği bulunmamakta, genelde kısa hadislerin seçildiği görülmektedir. Hadislerin kaynaklarına işaret edilmiş, ancak sıhhat değerlendirmelerine ve râviler hakkında bilgi verilmeye gerek görülmemiştir. Birinci hadisin tercümesi şöyledir:

Hayr-ı ümmet odur ki himmet edip

Hıfz-ı Kur'an'a sa'y ede her an

Ki Resûlün kelâmıdır bu hadis:

“Hayruküm men te'alleme'l-Kur'ane ve 'allemeh”

*b. el-Makâmu'l-Mahmûd*³⁵: Risalesinin baş kısmında telifi ve metodu hakkında bilgi veren Okçuzâde, Cenab-ı Hak'ın kendisini muhaddislerin zümresi ile haşretmesi ve bid'atçılardan da uzak kılması için dua ettikten sonra ulema-i Rûm'un hadis ilmi konusunda çok kısır kaldıklarını gördüğü için bu konuda bir çalışma yapmaya karar verdiğini belirtmekte ve bu çalışmada daha öncekilerin hiç uygulamadığı bir metot ve tertip takip ederek farklı bir eser meydana getirdiğini bildirmektedir.

Müellif, çeşitli konuların faziletine dair nakledilen bir kısım hadislerin derlenmesinden ibaret olan eserini on bab üzerine bina edeceğini söylemekte ise de son kısımda beyan ettiğine göre vakti buna yetmemiştir. Mevcut risalede sadece altı bab bulunmaktadır.

Eserin en önemli özelliklerinden biri müellifin çok fazla kaynak kullanması ve nakilde bulunduğu kaynakları özellikle belirtmesidir. Kullandığı kaynaklar arasında hadis, tefsir ve tasavvufla ilgili eserler ön plandadır. Hadisten *Kütüb-i sitte*, Süyûtî'nin *Cemü'l-Cevâmi*'i, Beyhakî'nin *el-Ba ve Şuabü'l-İman*'ı, Hakim'in *Müstedrek*'i, Taberanî'nin *Mu'cem*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, İbn Hibban'ın *Sahih*'i, Beğavî'nin *Mesabihü's-Sünne*'si, Ebû Ya'la'nın *Müsned*'i, Süyûtî'nin *el-Hasaisü'l-Kübra*'sı, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'i, Darekutnî'nin *Sünen*'i, Nevevî'nin *Riyazu's-Salihîn*'i, Münziri'nin *et-Terğib ve't-Terhib*'i, Deylemî'nin *Müsnedü'l-*

³⁴ İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan eser 1311 ve 1313 tarihlerinde İstanbul'da iki defa basılmıştır. İncelemede esas aldığımız nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3586 numarada kayıtlı olup 91 varaktan oluşmaktadır. Eserin tanıtımı için bk. H. Kamil Yılmaz, *age*, s. 82; Selahattin Yıldırım, *age*, ss.184-185.

³⁵ Atıf Efendi Ktp., 384-1374.

Firdevs'i, İbn Hacer'in *el-İsabe*'si, İbn Asakir'in *Tarih*'i, Hafibü'l-Bağdadî'nin *Tarihü Bağdâd*'ı, Muhibbü't-Taberî'nin *er-Riyadu'n-Nadire*'si, İbn Ebi'd-Dünya'nın *Zemmü'l-Gazab*'ı, Harâitî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk*'ı ve Gazalî'nin *İhya*'sı en çok kullanılan eserler olarak gözükmektedir.

Tefsirlerden ise İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Atiyye'nin tefsirleri en çok göze çarpan eserlerdir.

Tasavvufî eserlerden de Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Alaeddin el-Konevî'nin *Şerhu't-Tasavvuf*, Ebû Talib el-Mekkî'nin *Kütü'l-Kulûb*, Şa'ranî'nin *Menâkibu'l-Evliyâ* isimli eserleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Müellifin bu kadar çok eser ismi zikrederek çalışmasını zenginleştirmiş olması onun çeşitli konularla ilgili değişik kaynaklara vakıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Eseri hadis edebiyatı çeşitlerinden fezâilü'l-a'mâl türüne dahil etmek mümkündür.

8. Ankaravî İsmâil Rusûhi (ö. 1041/1631)³⁶

Ankara'da doğmuş olduğu için Ankaravî, şiirlerinde Rusûhî mahlasını tercih ettiği için Rusûhî ve *Mesnevî*'yi şerh ettiği için de Hz. Şârih olarak anıla gelmiştir. İlk öğrenimine Ankara'da başladı. Tasavvuf yoluna girmeden önce şer'î ilimleri tahsil etti. Arapça ve Farsça'yı şiir yazacak ve bu dillerde eser verecek derecede öğrendi. Ankara ve çevresinde yaygın olan Bayramiyye tarikatına intisab ederek şeyhlik makamına kadar yükseldi. Ehl-i Sünnet esaslarına bağlı bir mutasavvıf olan Ankaravî sohbeti halvete tercih eder, hizmeti inzivadan daha önemli görürdü. Eserleri genel olarak *Mesnevî*'nin çeşitli yönleri üzerine olsa da tasavvuf ve hadis içerikli olanlar da vardır.

Eserleri

a. *Şerhu Hadis-i Erbaîn*³⁷: Ankaravî temelde Hz. Peygamber'in şefaati-ne nail olmak ümidiyle derlediği ve şerh ettiği bu eseri ile tasavvufa bid'at gözüyle bakan çevrelere cevap vermenin yanında tasavvufu sevdirmeyi hedeflemiştir.

³⁶ Hayatı için bk. Atâî, *Hedâik*, s.765; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şekâik*, s.542; Vasaf, *Sefine*, V, 161; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 21-23; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I, 439; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, 352; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, 359; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 262-263; Erhan Yetik, "Ankaravî İsmail Rusûhî", *DİA*, II, 211-212; Semih Ceyhan, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, 14-21.

³⁷ Eserin tanıtımı için bk. Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s. ?; Selahattin Yıldırım, *age*, s.134-135; Semih Ceyhan, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, (İstanbul, 2001, Darulhadis)

b. *Câmiu'l-Ayât: Mensevî*'deki âyet ve hadislerle Arapça beyitlerin ve bazı terimlerin şerhinden ibarettir.

9. Ahmed Rûmî Akhisârî (ö. 1041/1631)

Bosna Akhisarlıdır. Halveti şeyhidir. Kıbrıs esirleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiş ve İslam'a girmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Akhisar'da vefat etti. Kabri Akhisar Uzuntaş'tadır.³⁸

Eserleri

a. *Mecalisü'l-Ebrâr ve Mesalikü'l-Ahyâr*:³⁹ Çok kısa tuttuğu giriş yazısında müellif eserini kendisine ait *Mesabihü'z-Zulem Dâfü'l-Hemmi ve'l-Elem* adlı eserinden seçtiğini söylediği yüz hadisi tasavvufi, itikadî ve fikhî açılardan yorumlamıştır. Seçtiği hadislerin sahih olmalarına dikkat ettiği anlaşılan Ahmed Rumî Efendi, tasavvuf çevrelerinin sünnetten sapmaları karşısında duyduğu endişenin eserini oluşturmada etkili olduğuna dikkat çekmeğe çalışmıştır.

Hadislerin ilk ravilerine ve kaynaklarına işaret edildikten sonra herhangi bir değerlendirmeye gidilmeden taşıdıkları mesajlara ağırlık verildiği görülen eserde birinci el kaynaklar kullanılmış ve kaynakların isimlerinin zikredilmesine özen gösterilmiştir.

b. *Mesabihü'z-Zulem Dafü'l-Hemmi ve'l-Elem*: Osmanlı biyografik ve bibliyografik kaynakların hiç birinde müellife ait böyle bir eserin varlığından bahsedildiğine rastlayamadık. Ancak Ahmed Rumî'nin kendisine ait *Mecalis-i Rûmî* ismiyle de anılan *Mecalisü'l-Ebrâr ve Mesalikü'l-Ahyâr* adlı eserinin bu eserdeki hadislerden seçilerek şerh edildiğine dair giriş yazısında verdiği bilgi bizi bu kanaate sevk etti. Ayrıca söz konusu eserin Erzurum İl Halk Kütüphanesi kataloğunda 20669 numarada müellif adına kayıtlı bulunması bu kanaatimizi doğrulamaktadır. Ne yazık ki kütüphane kayıt numarası olmasına rağmen eser yerinde bulunamadı.

c. *Risaletü'z-Zikr*⁴⁰: Eserinde bid'at konusunu Kur'an ve Sünnet ışığında ele alarak yorumlamaya çalışan müellif, Cabir b. Abdillâh ve İrbâd b. Sariye tarikleri ile gelen konuyla ilgili iki hadisin metinlerini vererek konuya gir-

³⁸ Hayatı için bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1590; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 157; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 26; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, II, 83; Âdil Nüveyhid, *Mucemü'l-Müfessirin*, I, 74.

³⁹ İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası vardır.

⁴⁰ Eserin, Süleymaniye Ktp.-Darulmesnevî, 258 numarada kayıtlı mecmuanın 91b-99a; ve 104b-109b varakları arasında iki ayrı nüshası yer almaktadır.

mekte ve bid'at-ı hasene ve seyyie diye iki kısma ayırarak bid'at-ı seyyienin dinî işlerde, bid'at-ı hasenenin ise dünyevî işlerde ortaya çıkacağını ifade ettikten sonra dinî konularda ortaya çıkmış olan bid'atlerden uzak durmanın önemine dikkat çekmektedir.

10. Şeyh Abdülmecid es-Sivasî (ö. 1049/1639)

971/1563 tarihinde Zile'de doğdu. İsmi Abdülmecîd, künyesi Ebü'l-Hayr, lakabı ise Mecdüddin'dir Babası, Halvetiyye tarikatının büyüklerinden olan Abdülmecîd Şirvânî (ö. 971/1563)'nin halifesi Zileli Ebü'l-Leys Muharrem Efendi (ö. 1000/1591)'dir. Sivas'da tahsile başlayıp ilim ve irfanını geliştirdi. Hayatının olgunluk devresinde İstanbul'a giderek irşad faaliyetlerinde bulunmuş âlim, vâiz ve şâir bir mutasavvıfıdır. Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısında gerek devlet adamlarına yakınlığı, gerekse halka karşı yürüttüğü irşad faaliyetleri ve aynı zamanda Kadızâdeliler'e karşı sûfiler tarafının sembol ismi olmasıyla dikkatleri üzerine çekmiş olan önemli bir şahsiyettir.⁴¹

Eserleri

a. *Bidâatü'l-Vâizin*⁴²: Müellifin, hazırladığı kırk hadise, yirmi hadis daha ilave edip şerh etmek suretiyle meydana getirdiği bir eserdir. Sivâsî bu eserin mukaddimesinde muhtelif hadis kitaplarını mütâlaa ederek onların içinden kırk hadisi seçip çıkardığını, bunu yaparken de asıl niyetinin o hadislerde vârid olan ecirlere ulaşmak olduğunu belirtir. Kırk hadise sonradan yirmi hadis daha ilâve ettiğini, bunlardan sırasıyla dört hadisi amcası ve şeyhi Şemseddin Sivâsî'ye, dört hadisi dedesi Ebu'l-Berekât'a, dört hadisi babası Muharrem Efendi'ye, dört hadisi annesine, dördünü de kardeşi Müderris Feyzullah Efendi'ye hediye ettiğini belirtir. Böylece bu eserdeki hadisleri altmışa tamamlar. Müellif bu eserinde hadis senedlerinin tahkikini ve tasniflerini güzelce yapmaya gayret ettiğini, ancak bu konuda ehliyet iddiasında olmadığını da belirtir. Usul olarak öncelikle ele alınan hadislerin kaynakları gösterilmekte, tercümeleleri verildikten sonra muhtelif şahısların görüşleri zikredilerek, konular ahlâkî ve tasavvufî yönden şerhedilmektedir. Hadisler belli bölüm başlıkları altında incelenmemiş, ancak müstensih tarafından eserin sayfa kenarına matlablar (bahisler) açılmıştır.

⁴¹ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 120; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, I, 62; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 400; Hulvî, *Lemezât*, s. 597; Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara 2000; N. Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, ss. 197-201.

⁴² Eserin yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, 1032/2 14b-100a varakları arasında yer almaktadır. Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

*b. Tercüme-i Şerh-i Hilye-i Resûl:*⁴³ Mütercim mukaddimede, 'marifet ve kurbetin sebab-i azîminin Hz. Mahbûb-ı Hüdâ'yı sevmek ve sevdirmek olduğunu, kâmil mânâda muhabbet de şuhûdla gerçekleşeceği için *Hilye-i Mahbûb-ı Hüdâ'yı* tercüme ettiğini' belirtmektedir. Yine mütercim, *Hilye*'nin başkaları tarafından da tercüme edildiğini, ancak bu tercümelerin nüsha ve rivâyetlerinde hatâların bulunması ve keşfi yönlerinin eksik olusundan dolayı tashîh bâbında on kadar metin ve şerhten derleme sûretiyle bu eserini kaleme aldığını ifade etmekte ve bu tür bir araştırma ve tetkike giderken Hz. Peygamber'i üç defa rüyâsında gördüğünü belirtmek, bu sebeple yazdığı metinlerin muhafaza edilmesini ve sıhhati konusunda şüphe ve tereddüde düşülmemesini ricâ etmektedir. Abdülmecid Sivâsî Efendi, eserinde Hind b. Hale'nin Peygamberimiz'i tavsif ettiği ve Tirmizî'nin *Şemâ'il*'inde yer alan hilye hadisini esas almışsa da hadisin mezkur kitabdaki metninin muhtevâsına başka hadislerden de kelime ve cümleler dercetmek ve kendisine ait şiirleri de serpiştirmek suretiyle Peygamberimizin hilyesini etraflıca ortaya koymaya çalışmıştır.

*c. Letaifü'l-Ezhar ve Lezaizü'l-Esmar:*⁴⁴ Aslında bir va'z u nasihat kitabı olan eser çok miktarda hadis malzemesi kullanmış olması sebebiyle hadis çalışması olarak değerlendirilmiştir. I. Ahmed'in arzusuna binaen İstanbul'da vaaza başlayan müellifin, burada yaptığı sohbetlerin malzemesiyle bu eserini yazdığı anlaşılmaktadır.

Çok hacimli olan eserde konuları kısım kısım işlemekte ise de muhtevâsı içinde bölümler yer almayıp bütün konular birbirinin devamı olarak sıralanmaktadır. Eser içinde âyetler ve hadisler üstü çizilerek ve asılları verilerek gösterilmiş, daha sonra manaları verilmiş ve şerhleri yapılmıştır. Eser içinde çeşitli yerlerde söze "Bil ki" diye başlanmakta, uzun bir nasihatten sonra "Hasılı" deyip söz bağlanmaktadır. Nakledilen hadislerin genelde kaynakları gösterilmiş, sıhhat açısından değerlendirme yapılmamıştır. Eserde sahih hadisler yanında pek çok zayıf hadise de yer verildiği görülmektedir.

Çok kolay anlaşılabilen bir Türkçe ile kaleme alınmıştır.

11. Ali b. Hasan b. Sadaka (ö. 1057/1647)

Aslen Mısırlıdır. Hayatı hakkında bilgi yoktur. İstanbul'a gelip Mehmed Ağa Camii'nde imamlık yaptığı bilinmekte ise de hangi tarihlerde görev

⁴³ Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Ktp. Serez 3935 numarada kayıtlı mecmuanın 4-13 varakları arasında ve İÜ. Merkez Ktp., TY. 621 numarada kayıtlı mecmuanın 58b-67a varakları arasında yer almaktadır.

⁴⁴ Süleymaniye Ktp. Mihrişah, 255 numarada kayıtlı bulunan eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup 338 varaktan oluşmaktadır.

yaptığı, başka ne gibi vazifeler icra ettiği hakkında bilgi edinilememiştir. Bayram Paşa İmamı olarak bilinmesi yanında Tatar İmamı olarak da tanınmış olması Tatar Türklerinden olduğu kanaatini uyandırmaktadır.⁴⁵

Eseri

*İdrâkî'l-Hakîka fî Tahrîci Ehâdisi't-Tarîka:*⁴⁶ Bayram Paşa İmamı olarak bilinen müellifin eserine yazdığı önsözden anlaşıldığına göre o, Dört Halife'nin faziletlerine dair bir risale kaleme aldıktan sonra zühd erbabı bazı kimseler⁴⁷ kendisine müracaat ederek *Tarikat-ı Muhammediyye* isimli eserin hadislerinin tahririni yapmasını istemişler, o da bu eserini kaleme alarak onların arzularını yerine getirmiştir. Önsözde ayrıca, söz konusu çalışmanın yapılmasının istenmesinin, o dönemde *Tarikat-ı Muhammediyye* ve içindeki rivâyetler hakkında ileri geri konuşan bazı kimselerin bulunuyor olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Çalışmada hadisler müellifin te'lif metodu ve eserdeki başlıklar esas alınarak sıralanmıştır. Ali b. Hasan her başlık altında önce hadisi zikreder, sonra nakledildiği temel kaynağı hatırlatır. Daha sonra قلت ifadesiyle söz açarak başka kaynaklardaki yerine, ayrıca başkalarının bu hadis hakkında söyledikleri varsa onlara işaret eder. Hadislerin tahriri için kullanılan zengin kaynakçaya eserin sonunda yer verilmiştir.

12. Abdurrahman Hibrî (ö. 1069/1659)

Edirne'nin tanınmış müderrislerinden Habbazzâde Hasan Efendi'nin oğludur. 1012/1604 yılında Edirne'de doğdu. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelip tanınmış âlimlerden ders gördü. Tahsilini ikmal edip mülâzemet aldıktan sonra, ilk defa Edirne'deki Emir Kadı Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Daha sonra başka bir çok medresede müderrislik yaptıktan sonra nihâyet 1069/1658 tarihinde Edirne Dârulhadisi müderrisliğine tayin edildi. 1069/1659 yılında vefat etti. Kabri Edirne'de

⁴⁵ Hayatı hakkında sınırlı bilgi için bk. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, III, 1111; Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul 1939, s.111; A. Turan Arslan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992, s. 116; Ali Süha, "Tatar İmam", *Resimli Tarih Mecmuası*, IV, sy. 45, s. ?

⁴⁶ Süleymaniye Ktp.-Çorlulu Ali Paşa, 82 numarada kayıtlı bulunan eser Arapça olarak kaleme alınmış olup 150 varaktan oluşmaktadır. Diğer nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp.-Kılıç Ali Paşa, 184; a.y. Ktp., Reşid Efendi, 1237.

⁴⁷ Müellif, eserini Abdülehad Nûrî-i Sivâsi Efendi'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Bilgi için bk. Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi*, İstanbul s. 16-17.

Yıldırım semtindeki aile kabristanındadır.⁴⁸

Eseri

*Riyâzü'l-Arifin*⁴⁹: Daha çok tarihçi olarak bilinen Abdurrahman Hibri Efendi, hadis alanında bu kırk hadis tercümesini yapmıştır. Eser, İranlı müellif Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö. 910/1504) *er-Risaletü'l-Aliyye fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye* isimli kırk hadis şerhinin⁵⁰ tercümesidir. Hibri, bu çalışmasında el-Vâiz'in metodunu aynen muhafaza ederek eseri sekiz asıl üzerine tertip etmiş, her aslı da beş vasla ayırarak tercüme etmiştir.⁵¹

13. Nûh b. Mustafa el-Konevî (ö. 1070/1660)⁵²

el-Konevî er-Rûmî ve el-Mısri nisbeleri ile anılan Nuh Efendi, Amasya'da doğmuş, Kahire'de vefat ederek Karâfetü'l-kübrâ Kabristanına defnedilmiştir. Vâizlerden olduğu müellife ait *Camiu's-Sağır Şerhi*'nin baş tarafına düşülen nottan anlaşılmakta ise de bu görevi nerede ifa ettiğini tespit edememekteyiz. Çok eser veren âlimlerden biridir.

Eserleri

*a. Fezâilü'l-Cihad*⁵³: Eserine yazdığı uzun önsözde devrinin birtakım hususiyetlerine de işaret eden ve eserini Padişah'a ithaf eden müellif, cihad konusunda yazılan Arapça eserlerin herkes tarafından anlaşılmadığını ve faydalanmanın sınırlı olduğunu, buna binaen Türkçe bir fezâilü'l-cihad kaleme almaya niyet ettiğini, ancak telif bir eser meydana getirmek yerine İbnü'n-Nahas'ın *Mesariu'l-Uşşak* isimli eserini tercüme ettiğini belirtmektedir.

Eser otuz üç bab ve bir hatimeden meydana gelmektedir.

⁴⁸ Hayatı hakkın bilgi için bk. Şeyhî, *Vekayiu'l-Fudalâ*, I, 426-427; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 97; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s.130; *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, I, 45; Sevim İlgüler, "Hibri Abdurrahman Efendi", *DİA*, XVII, 426-427; Babinger, *age*, s. 113.

⁴⁹ Eser, Süleymaniye Ktp.-Fatih, 713; Ay. Ktp., Hacı Mahmut Efendi, 611 ve İstanbul Ün. Ktp., TY. 141 numaralarda kayıtlı bulunmakta ve 90 varaktan oluşmaktadır. Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

⁵⁰ 875/1470 yılında Farsça olarak kaleme alınmış olan eser, Şemseddin Ebü'l-Meâli Ali el-Muhtâr en-Nesâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Abdurrahman Hibri dışında Taşköprüzâde Kemâleddin Mehmed tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir. (bk. Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", *DİA*, XIX, 17-18).

⁵¹ Eserin tanıtımı için bk. A. Kadir Karahan, *age*, s. 240-242; Yıldırım, *age*, s.139-140.

⁵² Hayatı için bk. Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zünûn*, I, 253; II, 1199, 1302, 1362, 1821; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 44; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 498; a.mlf, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 87, 451; II, 110, 207, 375, 411; Muhibbî, *Hülasatü'l-Eser*, IV, 458; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-Müellifin*, XIII, 119; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 51; Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990, s. 131.

⁵³ Yazma nüshası Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, 728 numarada kayıtlı olan eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup 466 varaktan oluşmaktadır.

Nuh Efendi, bu eserinde geçen âyet ve hadislerin asıllarını zikretmiş, peşinden tercümelerini vermiş ve gerekli izahatı yapmıştır. Çok sayıda hadis ve rivâyetin yer aldığı çalışmada hadislerin sıhhat açısından değerlendirilmesine gidilmemiştir. Ancak eserin sonunda tefsirler, hadis eserleri, fıkıh eserleri ve tarih kitapları olarak sınıflandırılan ve teker teker zikredilen kaynaklardan, nakledilen rivâyetlerin sağlam kaynaklara dayandığı anlaşılmaktadır.

b. *Şerhu Camiu's-Sağır*⁵⁴: Eserine bir önsöz yazmadan doğrudan konuya giriş yapan müellif, Hz. Ömer tarafından rivâyet edilen niyyet hadisinin şerhine başlamış, hadisde geçen kelimeler gramer ve taşıdığı mesajlar açısından açıklanmaya çalışılmıştır. İlk bakışta anlaşılması zor olan kelimeler için “Fe-in kulte” denilmiş, daha sonra “Kültü” başlığı altında konu açıklanmıştır.

Hadisler sıhhat açısından ele alınarak değerlendirmelere tabi tutulmuştur. İmam Suyûti'nin sıhhatlerine işaret etmediği hadisler hakkında, “musan-nif bu hadis hakkında bir şey demedi ama şeyhimiz sahih dedi ve bazı şarihler de şeyhimize tabi oldu” demektedir.

Kullandığı kaynaklar arasında Beyzavî Tefsiri, İbn Esîr, el-Münavî, İbn Hacer, Nevevî, Irakî, Heysemî ve Kirmanî'nin eserleri göze çarpmaktadır. Kaynak göstermeğe özen gösteren müellif, “Kâle el-muhaşşî”, “Kâle eş-şarih” ve “Kâle şeyhuna” derken bunlarla kimleri kasdettiğine değinmez.

c. *el-Kavlü'd-dâl alâ Hayati Hızır ve Vücûdi'l-Ebdâl*: Müellifin mukadimede belirttiğine göre, bir grup arkadaşı kendisine Hızır'ın (a.s.) hayatta olup olmadığı, nüceba, evlad ve aktab gibi şeylerin aslının bulunup bulunmadığı konusunda bir soru yöneltmişler, o da çok uzun olmak üzere kendilerine bir cevap vermiş ve verdiği cevaptan da bu eser ortaya çıkmıştır. Dokuz bab üzere tasnif edilen eserde nakledilen rivâyetlerin hemen hemen tamamının kaynakları ve özellikle sahabeden olan ilk ravîleri zikredilmiş, nakledilen rivâyetlerin sıhhat açısından değerlendirmeleri yapılmıştır.

d. *Matlau'l-Bedr fi Fazileti Leyleti'l-Kadr*: Kadir gecesinin faziletini konu edinen ve Arapça olarak kaleme alınmış bulunan bu eserde müellif, önsöz yazmaya gerek görmeden doğrudan Kadir gecesine hakkındaki rivâyetleri sıralamaya ve izah etmeye geçmiştir. Nakledilen rivâyetlerin kaynakları belirtilmiş, çeşitli eserlerde yapılan izahlardan nakillerde bulunulmuştur.

e. *Ikdü'l-Mercân fi Fazileti Leyleti'n-Nısfı min Şa'bân*: Çok kısa bir girişle esere başlayan müellif, bu risalede şaban ayının ortasına tekabül eden

⁵⁴ Yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu, 192 (eksik 407 Varak); Ay. Ktp., Hamidiye, (391 bu nüsha da eksiktir).

Berat gecesinin fazileti ve buna dair rivâyetleri ele almaktadır. Konu ile ilgili hadislerin bir derlemesi olarak değerlendirilebilecek olan risalede rivâyetlerin kaynaklarına işaret edilmiş, ihtilaf varsa ortaya konmuş, tartışmalara yer verilmemiştir.

f. es-Seyfû'l-Mücrem li-Kitâli Men Heteke'l-Harem: Önsözde müellifin belirttiğine göre 1041/1631 tarihinde Ramazan ayında Mekke'de bazı çapulcular evlere saldırmış ve birçok kimsenin evini ve eşyasını gaspetmişlerdir. Yetkililer bu durumda nasıl davranacaklarını, âsilere ne tür ceza vereceklerini tayin edememişlerdir. Bu münasebetle de konu hakkında sorulan sorulara cevap babında çeşitli eserler yazılmıştır. Nuh Efendi'nin risalesi de bunlardan biridir. Altı fasıl olarak tasnif edilmiş olan eser, rivâyetlere dayanmaktadır. Rivâyetlerin ve nakillerin büyük ölçüde kaynakları verilmiştir.

g. Risâle fi'l-Fark beyne'l-Hadisi'l-Kudsî ve'l-Kur'an ve'l-Hadisi'n-Nebevî: Müellifin giriş kısmında dediğine göre bu risale, kudsî hadis ile Kur'an ve nebevî hadis arasındaki farkları göstermek gayesiyle kaleme alınmıştır.

14. Bâlîzâde Mustafa Efendi (ö. 1072/1662)

Otuz sekizinci şeyhülislâm olan Mustafa Efendi, İmam Bâlî Efendi'nin oğludur. Devrinin icapları gereği tahsilini ikmal ettikten sonra Galata mevleviyetine kadar yükseldi. Bu görevinden azledilmesinin arkasından 1058/1648 tarihinde Rumeli kadiaskeri oldu. 1062/1651-52 tarihinde Anadolu kadiaskeri oldu. Beş yıl sonra 1067/1657 tarihinde meşihat makamına getirildi. Bir ara görevinden azledilip Filibe kazasına sürgün edildi. Daha sonra İstanbul'a dönmesine müsaade edildi. Bu esnada İstanbul Sütüce'de ikamet etti ve burada vefat etti.⁵⁵

Eseri

*Ehâdisu Ebî Eyyûb el-Ensârî:*⁵⁶ Eserinin giriş kısmında Ebû Eyyûb'un rivâyet ettiği hadislerin derlemesine yöneldiğini ifade eden müellif, onun 200'ün üzerinde hadisi bulunduğunu tespit etmiş ve onları bu eserinde bir araya getirmiştir. Naklettiği hadisleri birtakım bablara ayıran Balîzâde, hadislerin senedlerini zikretmemiş, ancak hadisin metnini verdikten sonra o hadis hangi temel kaynaktan yer almışsa ona işaret etmiştir. Eserin sonunda Ebû Eyyûb'un faziletlerinden de bahseden müellif, "Bu belde onun gelişiyile gerek hayatında gerekse ölümünden sonra şereflenmiştir. Anadolu insanına ne mutlu" demektedir. Eserin dili Arapça'dır.

⁵⁵ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 258; *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1998, s. 386.

⁵⁶ Bazı nüshaları: Bayezid Ktp.-Velîyyüddin 801 (vr. 1b-67a); Topkapı-III. Ahmed 568.

15. İbrahim b. Halil Bayburdî (ö. 1085/1674'ten sonra)

Osmanlı ülemasına ait biyografik ve bibliyografik eserlerde müellifin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Tahsilini müteakiben Rize'de yaklaşık 40 yıl boyunca talebe yetiştirmekle meşgul olmuştur. *Zahîratü'l-Mü'minîn* adlı eserini 1085/1674 yılında tamamladığına göre bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Eseri

Zahîratü'l-Mü'minîn:⁵⁷ Giriş yazısında mütercimim zikrettiklerinden anlaşıldığına göre bu eserin aslı Seyit Ali el-Hemedânî'ye (ö. 786/1384) ait *Zahîratü'l-Mülûk* isimli eserdir. Bayburdî 60 yaşını geçtiği sıralarda kendisinden sonra ismini bakî kılacak bir eser yazmayı düşünmüş, ancak o gücü bulamadığından te'lif yerine bu eseri Türkçe'ye tercüme etmeye başlamış ve tercümesini 1085/1674 yılında ikmâl etmiştir.

Eser dünya ve ahiret konularına taalluk eden 10 babdan oluşmaktadır. Bu konular işlenirken eserde genelde hadislerden yararlanılmıştır ve bu yönüyle eser bir hadis çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. el-Hemedânî'ye ait olan *Zahîratü'l-Mülûk* Fransızca, İtalyanca ve Urduca'ya da tercüme edilmiştir. Bayburdî'nin bu tercümesinin dışında başka Osmanlıca tercümeleri de vardır.

16. Âmidî Recep Efendi (ö. 1087/1676)

Diyarbakırlıdır. Babası Ahmed adında biridir. Doğum tarihi, hayatı, tahsili ve ifa ettiği görevler hakkında bilgi yoktur. Ancak Tire'de Cami-i Atik ve Yeni Cami'de vaizlik yaptığı bilinmektedir. Osmanlı âlimlerinin önde gelenlerinden biri olduğu *Osmanlı Müellifleri*'nde yazılıdır. Kabri Tire'de Darulhadis Camii'nin güneyinde Vasi' Kabristanındadır.⁵⁸

Eseri

*Camiu'l-Ezhâr ve Letaifü'l-Ahbâr*⁵⁹: Eserine yazdığı uzun önsözde müellif, ibadet ve taat konularının tamamını cami bir eser yazdığını ve bütün önemli konuları cemettiğini, bunu yapmakla da okuyucunun dünya ve ahirette kurtuluşu elde etmesine vesile olmayı ümit ettiğini söylemektedir.

⁵⁷ Süleymaniye Ktp. Lala İsmail, 244.

⁵⁸ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 314; Katip Çelebi, *Kesfî 'z-Zünûn*, II, 1111, M. Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul 1939, s. 110.

⁵⁹ Yazma nüshaları Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, 530 (365 varak); Ay. Ktp., Fatih, 2602; Ay. Ktp., A. Tekelioğlu, 427, 827, 921; Ay. Ktp., Serez, 1752; Beyazıt Ktp., Beyazıt, 1440, 1646, 1702 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır. Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Eser 97 bâb üzerine bina edilmiştir.

Müellif eser içinde âyet ve hadislerle sık sık istişhad etmiş, her konuyu uzun uzun ele almıştır. Nakilde bulunduğu kaynaklara hiç işaret etmemesi dikkat çekmektedir.

17. Abdülkerîm Celvetî (ö. 1100/1688)

İstanbul'da doğmuştur. Babası Aziz Mahmud Hüdayî'nin halifelerinden Şarkî Karahisarlı Veliyyüddin Celvetî'dir. Eğitimi babasının yanında tamamladıktan sonra Lâleli'de Ahmed Ağa Camii'nde vaaz ve irşad hizmetleriyle meşgul oldu. Hadis ilmiyle meşgul olan mutasavvıfların önde gelenlerindenir.⁶⁰

Eserleri

a. *Câmiu'l-Ehâdisi'l-Envâriyye ve'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye*⁶¹: Eserinin kısa önsözünde müellif *Keşşâf* ve benzeri tefsirlerde yer alan hadislerin değişik kimseler tarafından tahriçlerinin yapıldığını zikrettikten sonra Beyzâvî Tefsiri için böyle bir şey söz konusu olmadığını ve hadislerinin değerlendirmesini yapan bir eser görmediğini, buna binaen de bu çalışmasını gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Eserin tasnifinde Kuran'daki sûre tertibi esas alınmış, her sûre sırasıyla zikredilmiş ve Beyzâvî tarafından tefsir edilirken nakledilen hadislerin baş tarafına kısaca işaret edildiği kaynaklarda yer aldığı belirtilmiş, sonra da sahih, zayıf veya mevzû olduğuna işaret etmiştir.

b. *Tenvîrü's-Sâlikîn ve Terğîbü't-Tâlibîn fî Hakki zikri'llâhi Rabbi'l-Âlemîn*⁶²: Mutlak, gizli ve cehrî zikrin faziletine dair hadislerin hurûf-ı hecâ tertibine göre sıralanmış olduğu görülen eserde kaynak ve ilk râvîler verilmiş, ardından da şerhleri yapılmıştır. Eserde dikkat çeken önemli bir husus, her hadisin metni kaydedildikten sonra kaynak ve râvî belirtilmeden arkasından şu salavâta yer verilmiş olmasıdır: اللهم صل على محمد وعلى جميع الأنبياء والمرسلين وعلى Kitapın sonunda çıkarılan bir kayda göre eserde toplam 500 adet hadis-i şerif yer almaktadır.

c. *Zübdetü'l-Ahbâr ve 'Umdetü'l-Ahyâr*: Mukaddimede belirttiğine göre

⁶⁰ Hayatı için bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 613; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 124-125; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, VI, 7; Ö. Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 703; Gal, II, 430.

⁶¹ Yazma nüshaları Sül., Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 6386 numarada kayıtlı mecmuanın 1b-33a varakları arasında; Ay. Ktp., Esad Efendi, 3632 numaralı mecmuanın 1b-38a varakları arasında ve Ay. Ktp., H. Hüsnü Paşa, 232 numarada kayıtlı olup 71 varaktır.

⁶² Yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3632 numarada kayıtlı mecmuanın 41a-111a varakları arasında yer almaktadır.

müellif, *el-Ahâdis ve'l-Âsâr fî Mi'râci'n-Nebiyi'l-Muhtâr* isimli mirac gecesi rivâyetlerine dair bir risale kaleme almış, sonra İsrâ, Kadir, Berat ve Cuma gecelerine dair hadisleri içeren *Ne'îcetü'l-Efkâr ve'l-Ahbâr* adlı bir kitap yazmış, ancak bunu çok uzun bulduğu için özetlemeye karar vermiş ve kaleme aldığı bu eserine *Zübdetü'l-Ahbâr ve 'Umdetü'l-Ahyâr* ismini vermiştir. Yukarıda zikredilen başlıklar altında dört ana babdan oluşan eserde bu konulara dair bilinen sahih ve zayıf rivâyetlerin tümü derlenmiş ve şerh edilerek açıklanmış, bu konularda âlimlerin verdikleri bilgiler de esere alınmıştır.

Eser 1071/1661 yılında ikmâl edilmiştir.

d. *Müzîlü'l-İştibâh fî Esmâi's-Sahâbe*: Müellif, eserin giriş kısmında telifi ve metodu hakkında bilgi vermektedir. Dedğine göre o, Asr-ı Saadet'le ilgili çeşitli eserleri tetkik ederken karşılaştığı bazı sahâbî ve tabîîlerin isimlerini seçmek ve bunları birbirinden ayırmak sıkıntısına düşmüş, bu konuda ortaya çıkan muhtemel karışıklığı önlemek için de sahâbe ve tabîînin karıştırılması muhtemel isimlerini ayrı ayrı gösteren bir eser meydana getirmeye karar vermiş ve bu eserini kaleme almıştır. Müellif bu eserde ricale dair kaleme alınan eserlerdeki metotlardan farklı bir metot kullanmıştır.

e. *Mecmau'l-Fevâid ve Ma'denü'l-Ferâid fî Hakki's-Salevâti's-Şerîfe*⁶³: Eserde salavât-ı şerîfe ile ilgili hadisler hurûf-ı hecâ tertibine göre kaydedilmiş ve her bir hadis şerhedilmiştir. Eserde sadece hadisler sıralanmamış, kaynak ve ilk râvîleri verilmiş, ardından da şerhleri yapılmıştır. Dikkat çeken bir husus hadis metni kaydedildikten sonra kaynak ve râvî belirtilmeden, her bir hadisin arkasında şu salavâta yer verilmiş olmasıdır: اللهم صل على محمد و علي جميع الأنبياء والمرسلين وعلى آل محمد وصحبه وأهل بيته وسلم Kitabın sonunda yer alan bir kayda göre eserde toplam 383 adet hadis-i şerif yer almaktadır.

18. Karabaş Velî (ö. 1097/1688)⁶⁴

Tam adı, Karabaş Velî Pîr Ali Alâaddin el-Atvel'dir. Boyu çok uzun olduğu için "Atvel", siyah sarıklı bir taç giydiği için "Karabaş" ve keramet ehli olduğu için de "Velî" ünvanları verilmiştir. Son iki ünvan birleştirilmiş,

⁶³ Yazma nüshaları şunlardır; Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3632 numarada kayıtlı mecmuanın 157b-225b varakları; Bayezit Ktp., Veliyyüddin Efendi, 798 numarada kayıtlı 128 varak, ki 1100 tarihinde Ömer b. Mahmud tarafından istinsah edilmiştir; Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, 164 numarada kayıtlı 132 varaktır. Mevlevî el-Hac Şeyh Muhammed b. Ali el-Münzevî tarafından istinsah edilmiştir.

⁶⁴ Hayatı için bk. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, I, 581; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 517; İsmail Paşa *Hedîyyetü'l-Ârifin*, I, 762; *İzâhu'l-Meknûn*, I, 306; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 148-149; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, nr. 379; Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifin*, VII, 39; *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 251-252; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, ss. 102-108.

böylece Karabaş Velî lakabıyla anılmıştır.

Eseri

Şerhu Hadisi "Hubbibe ileyye min dünyâküm...": Dünya hayatında Hz. Peygamber'e sevdendirilmiş olan kadın, güzel koku ve gözünün nuru namazı tasavvufî yorumlarla ve tasavvufî terimlerle açıklamış, kadını bedenden, güzel kokuyu güçten, namazı rûhtan istiâre saymıştır.

19. Çömezzâde Mehmed Şevki (ö. 1100/1688)

Silifkeli Çömez Kadı Ahmed Efendi'nin oğludur. Bursa'da doğmuş olduğu bilinmekle birlikte doğum tarihi belli değildir. Şairdir. "Can Şevki Cennet'e azm eyledi" mısramın delaleti olan 1100/1688 senesinde, babasının vefatından dokuz yıl sonra genç yaşta Bursa'da vefat etti. Kabri, Kayıhan Camii'nin mihrabı önünde, babasının kabri yanındadır.⁶⁵

Eseri

*Zübdetü'l-Makâl li-Erbâbi'l-Akli ve'l-Kemâl:*⁶⁶ Müellif, eserinin ismin-den bahsetmemiştir. Çok genç yaştan itibaren peygamberlerin sözleri ve hakîmlerin ifadelerinden oluşan vecize ve hikmetlerle ilgili bir eser kaleme almayı istediğini belirten Çömezzâde, bu imkana ancak 22 yaşına varduktan sonra kavuştuğunu ve o yaşında eline geçen bir çok akli ve nakli eseri tarayarak böyle bir eseri meydana getirdiğini belirtmektedir.

Müellif, eserinde alfabetik bir metot takib etmiştir. Önce "elif" ile başlayan hadisler ve hikmetli sözleri sıralamış, daha sonra aynı şekilde "elif" ile başlayan Farsça, Arapça ve Türkçe beyitleri nakletmiş, daha sonra "mahsusat" isimli bir başlık altında yine alfabetik olarak sıralanan ancak ne maksatla verildiği anlaşılmayan bazı isimleri nakletmiştir.

20. Abdulhalim Germiyânî (ö. 1078/1688'den sonra)⁶⁷

Hayatı hakkında bilgi yoktur. Germiyanlıdır. Tahsilini ikmal ettikten sonra İstanbul'a gelmiş ve burada Molla Gürani Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. İstanbul'da vefat ettiği bilinmekte ise de nereye defnedildiği belli değildir.

Eseri

⁶⁵ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 269; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 301; Ay. mlf, *İzahu'l-Meknün*, I, 612.

⁶⁶ Eserin yazma nüshası Süleymaniye Ktp.-Hacı Mahmut, 2431 numarada kayıtlı mecmuanın 89b-99a varakları arasında yer almaktadır.

⁶⁷ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 361; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, V, 97.

Şerhu Hadîsi "Leyse verâe'llahi..." Müellif, şerhe konu olan hadisin İbn Arabî'nin *Futûhat*'ının 514. babında yer aldığını ve İmam-ı Şaranî'nin *el-Yevakît* isimli eserinde bunu oradan naklettiğini, ayrıca rivâyetin İbnü'l-Esîr'in *en-Nihaye*'sinde ve Şihab'ın *Şerhü's-Şifa*'sında da bulunduğunu söyleyerek söze girmiş ve hadisi felsefî ve tasavvufî bir bakış açısıyla irdelemiştir.

21. İzmîrî Süleyman Efendi (ö. 1102/1690)

Aslen Giritli olup tahsilini İzmir'de ikmal etmiştir. Bir müddet İzmir müftülüğü yapmıştır. Bundan dolayı da hem İzmirî hem de Girîdî nisbeleriyle anılmıştır. Ordu kadılığı da yapmıştır. Vefat ettiğinde bu görevi yürütmekte idi. Köprülüzâde Mustafa Paşa ile Nemçe seferine iştirak etti. Bu savaşta yaralanarak Belgrat'ta vefat etmiş ve İmaret Camii haziresine defnedilmiştir.⁶⁸

Eserleri

a. *Şerhu Hadîsi Erbaîn*⁶⁹: Müellif, ilim ve onu talep etmekle sünneti hıfz ve edâ etmenin faziletine dair hadis-i şerifleri dîbâcede zikrettikten sonra, kırk hadis derlemenin faziletine dâir olan hadisi nakletmiştir. Ardından, kırk bâb üzere tertib ettiği risâledeki hadisleri, Hz. Peygamber'in ahvâl ve ahlâkına dâir olanlardan seçtiğini belirtmiştir. Her bir bâbı kırmızı mürekkeple belirttikten sonra, o bâbın hangi konu ile ilgili olduğunu kısa bir başlıkla vermiş, ardından hadisleri senedleri ile vermiştir. Hadislerin *Buhârî* ve *Müslim*'den seçildiği anlaşılmaktadır. Her bir bâb altında yerine göre bir, iki ya da üç hadis-i şerif zikretmiştir.

Eser kırk bâb olarak tanzim edilmiştir.

b. *Hâşiye 'alâ Şerhi Hadîsi'l-Erba'in*.⁷⁰ Bir önceki risâleye aynı müellif tarafından yazılan haşiyedir. Ancak haşiyeden ziyâde şerh görünümündedir. Fakat eserin tamamının şerhi değildir. Asıl risâlenin başından ikinci bâb olan "tevbe" bahsinin ilk hadisinin şerhini içermektedir. Müellifin vefatı sebebiyle eser yarım kalmıştır.

⁶⁸ Hayatı için bk. Mejmud Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 230; Şeyhi, *Vekayiu'l-Fudala*, II, 60-61; Uşşakizâde, *Zeyli Şakaik*, s.669.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp.-Esad Efendi, 3772 numarada kayıtlı mecmuanın 54b-74b varakları arasında yer almakta olup, Arapça olarak kaleme alınmıştır.

⁷⁰ Süleymaniye Ktp.-Esad Efendi, 3772 numarada kayıtlı mecmuanın 76b-112a varakları arasında yer almakta olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Diğer nüsha, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, 1034 numarada 26b-73b varakları arasında yer almaktadır.

22. Fethî Karamanî (Bülbülcüzâde Abdülkerim Efendi) (ö. 1106/1694)⁷¹

Aslen Karamanlı olup ulemâdan Abdullatif Karamanî'nin (ö. X/XVI. a-sır) oğludur. Fethi mahlasıyla şiirler yazar ve sohbetlerinde hadis nakletmeye özel önem verirdi. Talebelerine Sağanî'nin *Meşâriku'l-Envâr* isimli eserini defalarca okutmuştur. Tefsir, tasavvuf, mevize alanlarında telif ve tercümele-ri bulunmaktadır.

Eseri

Tercüme-i Hadis-i Erbain adlı kırk hadis derlemesi hadis ilmi alanında bilinen eseridir. *Meşâriku'l-Envâr*'dan derlenen elli bir hadisin manzûm olarak Türkçe'ye tercümesinden ibarettir.⁷²

23. Debbâğzâde Mehmed Efendi (ö. 1114/1702)⁷³

36'ncı şeyhülislâmdır. Yedikule debbâğları şeyhi Mahmud Efendi'nin oğludur. 1057/1647 tarihinde Karaçelebizâde Mahmud Efendi'den mülâzemetten sonra çeşitli medreselede müderrislik yaptı. Şam, Edirne ve İstanbul kadıliklarından sonra, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğine getirildi. 1098/1687'de şeyhülislâm oldu, ancak bir müddet sonra azledildi. 1099/1688'da tekrar şeyhülislâmlık görevine getirildi ve ikinci kez azledildi. 1114/1702'de vefat etti. Kabri Yavuz Selim Camii karşısında kendisinin yaptırdığı Debbâğzâde Medresesi'nin avlusundadır.

Eserleri

a. *Reşhatü'n-Nasîh mine'l-Hadisi's-Sahîh*: "الدين الصحيحة" hadisinin çok yönlü ve oldukça geniş bir şerhidir.⁷⁴ Müellif, dediğine göre yaşının ilerlediği dönemde *Buhârî* ve *Müslim*'i mütalaa etmeğe başlamış, sonra *Müslim*'de gördüğü "الدين الصحيحة" hadisini şerh etmeye karar vermiştir. Eser 1097/1685 senesinde telif edilmiştir.

b. *Reşahâtü'n-Nasîh fî Şerhi'l-Hadisi's-Sahîh*: Müellif, 1097/1685 yı-

⁷¹ Hayatı için bk. Şeyhî, *Vekâyü'l-Fudala*, II,95-96; Sâlim, *Tezkire*, s. 521; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 139-140; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, ss. 226-228.

⁷² Eserin tanıtımı için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, s.86; Selahattin Yıldırım, *age*, ss.141-142.

⁷³ Hayatı için bk. Şeyhî, *Vekâyü'l-fudala*, II,188-190; *Hediyyetü'l-Ârifin*, II, 307-573; *İzâhu'l-Meknûn*, I, 279; Ayvansarayî, *Hadikatu'l-Cevami'*, I, 36-37; *Devhatu'l-Meşâyih*, ss. 73-74; *Sicill-i Osmânî*, IV, 201-202; *İlmiye Salnâmesi*, s. 489-490; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 89; *Kehhâle*, *Mucemu'l-müellifin*, XI, 313; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, 481-482; Mehmet İpşirli, "Debbâğzâde Mehmed Efendi", *DİA*, IX, 62-63; Tahsin Öz, *İstanbul Câmileri*, Ankara 1962, I, 46.

⁷⁴ Eserin, sahih hadisleri ihtiva eden bir şerh çalışmasından ibaret olduğu ifade edilmekte ise de (bk. Mehmet İpşirli, "Debbâğzâde Mehmed Efendi", *DİA*, IX, 63.) bu değerlendirme isabetli değildir.

linda bitirdiği "الدين الصحيحة" hadisinin şerhini biraz kapalı bulmuş, meramını daha iyi ifade etme babında kendi şerhini şerh etmiş ve bundan *Reşehatü'n-Nasîh* adlı bu ikinci çalışma ortaya çıkmıştır.

Müellif şerh esnasında ilk şerhini "Kavlühû" sözcüğü ile zikrettikten sonra burada muğlak bulunduğu yerleri açıklamış ve detaylandırmıştır. Bir çok eserden nakillerde bulunmakta, naklettiği bilgilerin kaynaklarını da genelde zikretmektedir. Özellikle lügavî tahliller ve ıstılahlar müellifin açıklamaya özen gösterdiği hususlardır. Bir hadisin şerhine hasredilen eserdeki bilgilerin tümünün hadislerle ilgili olmadığı ve konu dışı bilgiler bulunduğu görülmektedir.

24. Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703)

1048'de (1639) Erzurum'da doğdu. Asıl adı Mehmed olup Erzurum müftüsü Seyyid Mehmedî'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldı. Ders aldığı hocaları arasında Erzurum yöresinin seçkin âlimlerinden olan kayın-pederi Şeyh Mehmed Vâni Efendi de bulunmaktadır. II. Mustafa ve III. Ahmed'in hocalığını da yapmış olan Feyzullah Efendi, ilmiye mesleğinde hızla yükselmiştir. 1688 yılında şeyhülislâm oldu. On yedi gün sonra azledildiği bu makama 1106/1695 tarihinde ikinci defa getirildi ve sekiz yıldan fazla aralıksız olarak bu makamda kaldı. 1115/1703 yılında Edirne İsyanı sırasında halk tarafından linç edildi.

Mekke, Medine, Şam, Erzurum ve İstanbul'da bir çok hayratı vardır. Bugün Millet Kütüphanesi olarak kullanılan Feyziye Dârülhadisi bunlardan biridir.⁷⁵

Eseri

*Şerhu Hadisi't-Tecdid*⁷⁶: "Tecdîd hadisi" diye bilinen "Allah, her yüz yılın başında, dinini tecdid edecek birini bu ümmete gönderir"⁷⁷ anlamındaki hadisin şerhi olan risale, Sultan Mustafa'ya ithaf edilerek halifenin dinin tecdidi konusunda gayret sahibi olanlara yardımcı olması, aynı zamanda onların yanında yer alması için nasihatla bulunmuş ve yönlendirme yapmıştır. İlgili hadisi naklederek şerhe geçen Feyzullah Efendi, önce hadisin bilinen senedlerini ve nakledildiği kaynakları zikretmiş, hadisin sıhhat durumu hakkında söylenenleri aktarmıştır. Daha sonra asrın müceddidi

⁷⁵ Hayatı için bk. Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, II, 247-249; Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, IV, 6; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 74-76; *İlmiye Salnâmesi*, s. 491-493; *Sicill-i Osmanî*, IV, 33-34; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 393-394; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 136; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, XII, 527-528.

⁷⁶ Yazma nüshası: Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2149 (vr. 1a-10a).

⁷⁷ Ebû Davud, *Melahim* 1. Hadis hakkındaki değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 243.

olduğu söylenen bazı kimseleri hatırlatmış, bunu yaparken de Hz. Peygamber'i, Ömer b. Abdülaziz'i ve eş-Şafii'yi sırasıyla ilk üç asrın mücedditleri olarak saymıştır. Her asrın başında bu nitelikte kimselerin bulunduğunu hatırlatmakla sözü sürdüren müellif hicrî on birinci asrın başında da böyle bir zata ihtiyaç bulunduğunu belirtmekte ve konu ile ilgili olan ulemayı devlet erkanını gayrete getirmeye çalışmaktadır. Şiire benzeyen bir üslup ile kaleme alınan eser için istinsah tarihi verilmemiştir.

25. Abdullah b. Şabanzâde Mehmed (ö. 1120/1708)⁷⁸

Bursalıdır. Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Babası ulemadan Şabanzâde Mehmed Muhteşem'dir (ö. 1104/1692). Enderûn-i Hümâyün mensuplarından olan Abdullah Efendi, eğitimini bitirip mülâzim olduktan sonra 1089/1678 senesinden itibaren Bursa'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Tedris hayatına devam ederken 1120/1708 tarihinde Bursa'da vefat etti.

Eseri

*Ahsenü'l-Haber min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer*⁷⁹: Kaynaklarda kendisine nisbet edilen yegâne eser olup kırk sahâbînin rivâyetlerinden oluşturulmuş bir kırk hadis derlemesidir. Bunlardan 10'u Aşere-i Mübeşşereden, 10 tanesi Muhacirlerin büyüklerinden, on tanesi Ensardan, on tanesi de kadın sahâbîlerden seçilmiştir. Müellif, eserini Sultan III. Ahmed'in (ö. 1149/1736) Hz. Peygamber'in hadislerine karşı beslediği hürmet ve sevgiyi görmesi üzerine derlemiş ve padişaha ithaf etmiştir.⁸⁰

26. Bahşîzâde Abdullah Efendi (ö. ??)

Hayatı ile ilgili bilgi bulunamamıştır.

Eseri

Kitâbü'l-'Ubâb fi Terâcimi Ruvâti'l-Mesâbih mine't-Tâbiîn ve'l-

⁷⁸ Hayatı için bk. İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul 1947, I, 33; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 261-262; İsmail Belîğ, *Tarihi Bursa*, Bursa 1302; s. 417; Muhammed Hancic, *el-Cevherü'l-Esnâ fi Ulemâi ve Şuarâi Bosna*, (Thk. Abdülfettah Muhammed el-Huluv), Kahire 1992, s. 131; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul 2000, s.142, 143.

⁷⁹ Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa 112; Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. Saib Hoca Yazmaları 3762 (A. Karahan, *age*, s. 247).

⁸⁰ Eserin tanıtımı için bk. Abdulkadir Karahan, *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara 1991, ss. 247-248; Selahattin Yıldırım, *age*, s. 143-144.

*Ashâb*⁸¹: Müellifin ön sözde belirttiğine göre İbrahim Paşa b. Hüseyin Paşa Halep'te görev yaptığı sırada Bahşîzâde'ye müracaat ederek *Mesâbih*'i birlikte okumalarını önermiş ve bu işe başlamışlar, ancak tadrîs esnasında karşılaşılan şahısların terceme-i hallerine hemen vâkıf olmakta sıkıntı çekildiği için Bahşîzâde'ye bu eserde geçen râvîlerin terceme-i hallerini ele alan bir eser yazmasını teklif etmiş, böylece bu eser ortaya çıkmıştır. *el-'Ubâb*'da Bahşîzâde o güne kadar bilinenlerden farklı bir metodla yepyeni bir eser te'lîf etmiştir. O eserini *Mesâbih*'teki bab başlıklarını aynen koruyarak rivâyetlerde geçen her raviyi yerinde tanıtmış ancak tekrarlama yapmamıştır. İsimler ilk geçtikleri yerlerde tanıtılmışlardır. Eserin başına düzenli bir alfabetik fihrist konulmuştur. Burada şahıslar sıraya göre dizilmiş ve her şahsın adının yanına tercüme-i hâlinin geçtiği sayfa numarası yazılmıştır.

27. Âlim Sinan Efendi (ö. ??)

Halvetiyye tarikatının Uşşakiyye kolu meşayihinin önde gelenlerinden- dir. Aslen Muğla'ya bağlı Lîne köyündendir. Otuz sene müddetle Gelibolu yakınında bulunan Bolayır'da ikamet etmiştir. Memîcân Efendi'nin halifele- rinden olan Gelibolulu Ömer Garibî Efendi'den hilafet almıştır.⁸²

Eseri

Tercüme-i Müntehabat-ı Mesâbih.⁸³ Müellif, eserinin giriş kısmında bu tercüme-yi yapmadaki amacı hakkında bilgi vermektedir. O, 988/1580 tarihi- ne kadar otuz sene ikamet ettiği Bolayır'da bir çok ehl-i tarik ve şeyhlerle görüşmüş, hatta kendisi de aralarında bulunmuş, ancak *Şifa-i Şerîf*, *Avarifü'l-Maârif* gibi eserleri görüp okuduktan sonra burada bulunan tasav- vuf erbabının sünnetten ayrılarak pek çok bid'atı hayat anlayışı olarak be- nimsediklerini görmüş, bundan dolayı bu çevreden koparak hadis ilmine ve hadis eserlerine yönelmiş ve hadisleri kendine rehber edinmiştir. Yanlıklarını gördüğü mutasavvifenin bu sünnet çizgisine yönelmelerini te'min için de mu'teber kitaplardan *Mesâbihü's-Sünne*'den seçtiği bazı hadisleri Türkçe'ye tercüme edip şerh etmeyi planlamıştır. Önce manzum bir şekilde başlayan tercüme ve şerh işi biraz ilerledikten sonra zorluğuna binaen terkedilmiş ve nesir türü bir tercüme yapılarak bu eser meydana getirilmiştir.

Eserin başında *Mesâbih*'in hadisleri ve müelliflerinin metodu hakkında bilgi verdikten sonra mütercim seçtiği hadisleri aslına uygun olarak kitap ve

⁸¹ Yazma nüshası Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa, 384 numarada kayıtlı bulunan eser Arapça olarak kaleme alınmıştır ve 217 varaktan oluşmaktadır.

⁸² Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 82.

⁸³ Süleymaniye Ktp.-Hasan Hüsnü Paşa, 239 numarada kayıtlı bulunan eser, Türkçe olarak kaleme alınmış olup, 316 varaktan oluşmaktadır.

bab başlıkları altında takdim etmiştir. Tercüme metin içinde yer almaktadır. Metin içinde geçen önemli bazı konuların ve inceliklerin başlıklarına haşiyede işaret edilmiştir.

28. Kuloğlu Mustafa (ö. ??)

IV. Murad devri mutasavvıf ve şairlerindedir. Halvetiye tarikatının Uşşakiye kolu şeyhlerinden Gelibolulu Âlim Sinan Efendi'nin halifelerindedir.⁸⁴

Eseri

Divân-ı Şerh-i Mesâbih-i Şerîf:⁸⁵ *Mesâbihu's-Sünne* isimli hadis kitabının manzum bir şerhi olan esere Şair Kuloğlu, Hz. Peygamber'i, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi, şeyhi Sinan Efendi ve devrin padişahu Sultan Murad b. Ahmed Han'ı överek başlamış, daha sonra eserin şerhine geçmiştir.

Tamamı manzum olan ve çok açık ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olan bu Şerhinde Kuloğlu, *Meşâbihus-Sünne*'nin "kitab" isimlerini aynen korumuş ve hadislerin sıralamasında bir değişiklik yapmamıştır. Şerh esnasında müellif önce hadisi veya uzun ise bir kısmını bir satırda zikreder, daha sonra altında manzum bir şekilde manasıyla ilgili izahatları yapar. Her hadisin ravisini zikretmeye özen gösterdiği görülmektedir.

Önemli bir hadis eserini baştan sona manzum bir şekilde şerh eden eser, Türk dili ve hadis ilmi açısından orijinal sayılmakta ve önem taşımaktadır. Bunun yanında Kuloğlu'nun üslubunda medrese kültürü değil, halk kültürü ve ifadesinin hakim olduğu görülmektedir. Burada bir hadisin şerhini örnek olarak zikretmek eser hakkında fikir edinmek için yeterli olacaktır.

SONUÇ

Osmanlı uleması, diğer bölgelere nispetle, rivayete dayalı ilimler ile daha az meşgul olmuşlar, bu konularda daha az çalışma yapmışlardır. Nitekim bu hususu, sadece günümüz araştırmacıları değil, Osmanlı döneminin önde gelen şahsiyetleri de ifade etmiştir. Meselâ, Okçuzâde *el-Makâmu'l-mahmûd* adlı eserinin mukaddimesinde bu durumu, "ulemâ-i Rûm'un hadis ilminde kısır oldukları" şeklinde dile getirmiştir.

Ancak konunun, diğer bölgelerle mukayese edilmesi yerine, Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının genelini ve Osmanlı'daki ilim geleneğinin göz

⁸⁴ Hayatı için bk. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 146; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, 438.

⁸⁵ Yazma nüshası, Bayezid Kütüphanesi 1222 numarada kayıtlı olup 265 varaktan ibarettir.

önüne alınarak mukayese edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu konu ayrı bir çalışma olarak araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Biz araştırmamızda 28 âlimi ve hadis ile ilgili 53 eserini tanıttık. Bu rakamlar, önceki yüzyıllara nispetle, hadis ilmine karşı artan bir ilginin olduğunu göstermektedir. Nitekim sonraki yüzyıllarda bu ilginin sayıca artmaya devam ettiği bilinmektedir.⁸⁶

Bazı Osmanlı sultanlarının hadis ilmine ilgi duyduklarını ve merak ettikleri konularla ilgili eser telif ve tercüme edilmesi için bazı âlimlerden talepte buldukları dikkati çekmektedir. Taşköprizâde'nin *Miskiyyetü'l-Hitâm* ve Mustafa Sâfi'nin *İstıab* tercümeleri bu mahiyette olup Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine tercüme edilmişlerdir.

Yazılan eserlerin bir kısmının tercüme olması ve bu tercümelerin de ekseriyetle Farsça'dan yapılması, İran âlimlerinin Osmanlı ulemâsı üzerinde etkili olduklarını göstermektedir.

Osmanlı ulemâsının hadis ilminin teknik konularına çok fazla önem vermediklerini de görmekteyiz. Yazılan eserlerin neredeyse tamamı hadisleri şerheden çalışmalardır. Birkaç biyografi ve tahric çalışması varsa da bunlar yukarıdaki hükmü değiştirecek sayıda değildir.

Bazı eserler, yazıldıkları dönemdeki sosyal olaylara ışık tutar mahiyette bilgiler vermektedir. Tasavufu savunan ve eleştiren eserler bunu örneklemektedir. Ayrıca bu dönemde te'lif edilmiş olan bazı eserlerin bid'at konusunu vurgulaması, bu konuda emek veren ulemanın dinî hayattaki çözümleri farkettileri ve buna engel olmak istedikleri görüşünü desteklemektedir.

Osmanlı ulemâsının bu yüzyılda mutasavvıfların tavsiyelerine ve yönlendirmelerine önem verdikleri, Taşköprizâde'nin *İstıab* tercümesi için dönemin en meşhur mutasavvıflarından Aziz Mahmut Hüdai'ye danışması ve dua talebi örneği ile gösterilebilir.

Bazı âlimlerin, halkın da anlayabileceği özel bir üslup seçtiğini vurgulaması, o dönemlerde bu tür eserlerin yeterli olmadığını göstermektedir. Mesela Altıparmak, bu hususu özellikle vurgulamaktadır.

Âlimler arasında, yazdığı eseri bir padişaha veya devlet adamına ithaf etme geleneğinin olduğunu, bu durumu yadırgayan bazı müelliflerin eserlerini bu vasfı taşıyanlara ithaf etmedikleri görülmektedir.

Bu dönemde yazılan hadis eserlerinin gerek hadis ilmine ve gerek dönemin kültürel hayatına ne tür katkıları olduğu, her bir eser üzerinde yapıla-

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Selahattin Yıldırım, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Muhaddisleri ve Eserleri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, ss.263-315.

cak ayrıntılı tahlillerle ortaya çıkacaktır. Bu nedenle yüksek lisans ve doktora çalışmalarında, bütün Osmanlı dönemi yanında bu dönem üzerinde de hassasiyetle durulması en büyük temennimizdir.